

Тијана В. АШИЋ*

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

ПРИСТУП ПАВЛА ФЛОРЕНСКОГ ОСНОВНИМ КОГНИТИВНИМ И ЛИНГВИСТИЧКИМ КАТЕГОРИЈАМА

Апстракт: Циљ овог рада је да се утврди како руски мислилац Павле Флоренски анализирајући и дефинишући природу концепата, речи и реченица описује механизме људског мишљења. Посебан акценат стављен је на однос између индивидуалног и колективног искуства, као и на динамички аспект значења речи који показује да су она базирана на основним шемама датим Језиком, али се надограђују личном перцепцијом стварности. У раду такође поредимо идеје П. Флоренског са савременим когнитивним и лингвистичким теоријама и показујемо у којој мери је он спознао оно до чега ће савремена наука тек доћи али и да су његови ставови различити од модерних јер су у знатној мери надахнути теолошким приступом човековом уму и језику.

Кључне речи: Павле Флоренски, речи, реченица, ум, теолошки приступ, перцепција стварности

УВОД

У овом раду размотрићемо на који начин руски мислилац Павле Флоренски у својој књизи *Мишљење и језик* (2018.) говори о концептима, речима који их представљају и самом значењу. Покушаћемо да утврдимо колико се мисао овог научника и теолога подудара са класичним и савременим филозофским и семантичким теоријама. Намера нам је да укажемо у којој мери се његове идеје поклапају са основним принципима структуралистичке и когнитивне лингвистике, а у којим аспектима његово учење одудара од њих и повезује се са теолошким објашњењима природе и порекла Језика, облика међуљудске комуникације и нашег поимања света.

ПОЈАМ СИМБОЛА /КОНЦЕПТА КОД ФЛОРЕНСКОГ

О ТЕОРИЈАМА ВЕЗАНИМ ЗА КОНЦЕПТЕ

Проблем постојања концепата стар је колико и сама филозофија (Панаћо, 2011: 9). Већ Аристотел (2008) спомиње просте ноемате које је сматрао значењем речи, али и основним састојцима сваког апстрактног мишљења. У средњем веку концепт означава основну интелектуалну јединицу. Лок (2001) објашњава да су

* Редовни професор, tijana.asic@gmail.com

појмови објекти разумевања стварности којима се служимо кад размишљамо. За Канта (2001), мислити значи сазнавати путем концепата, а концепти су предикати могућих судова – они се односе на утврђивање да ли се неки ентитет може повести под одређени појам, односно указују на начин на којих их идентификујемо. Фреге се наставља на Канта и каже да концепти одговарају могућим предикатима истинитих или лажних судова¹.

Други мислиоци имају ширу визију концепата и везују их за сваку јединицу менталне пропозиције, која на свој начин доприноси укупуном значењу. Модерни филозофи се слажу да без концепата не би постојала мисаона активност – најпре зато што елементи расуђивања могу бити само когнитивно стабилне структуре, а потом, јер се мисли остварују као њихово комбиновање, баш као што су реченице комбинације речи (види Фодор, 1988).

Остаје, међутим, проблем онтологије самих концепата: поставља се питање како утврдити њихову праву природу, будући да се до њих не може доћи ни перцепцијом ни интроспекцијом. У сваком случају постоје три услова да би се нешто назвало концептом: а) семантички – они се односе на предмете и појаве који припадају стварном свету, б) синтаксички – комбинују се по одређеним правилима и стварају пропозиције, што нам омогућује максималну креативност у мишљењу и в) епистемолошки – мисли састављене од концепата требало би да бар делимично да објасне понашање оних којима их приписујемо².

Што се тиче природе концепата неки у њима виде апстрактне ентитете (платонистички приступ, који прихвата и Фреге), независне од духа и језика који омогућују објективност мишљења, док их други пак сматрају јединицама психолошког реда и изједначавају са менталним репрезентацијама које припадају искључиво људском уму.

У сваком случају концепти имају централну улогу у нашем разумевању стварности које се заснива на постојању не само појединачних индивидуа већ и апстрактних категорија (врста, класа), које су резултат глобалног приступа објектима где се не усредсређујемо на релевантне појединости већ на заједничке одлике ентитета (види Ашић, 2014).

Ово је повезано са проблемом самог дефинисања концепата: да ли он одговара скупу неопходних и довољних услова које објекат треба да задовољи или се, као у теорији Е. Рош и Лојд (1978) дефинише као прототип – најтипичнији пример дате категорије. Ми на основу подударња са његовим основним одликама одмеравамо да ли неки објект спада у њу или не. У савременој психологији ова теорија је еволуирала (Смит и Медин, 1981) у теорију егземплара, где се уместо апстрактних прототипа као мерне јединице узимају конкретни представници које човек има у својој меморији. Овим приступима супротставља се тзв *инијерна теорија* која полази од хипотезе

1 Пропозиција да неки објекат потпада по неки концепт може бити истинита или лажна. То зависи од тога у којој мери говорник има јасну идеју о условима које нешто треба да задовољи да би се назвало одређеним именом.

2 Ово у принципу можемо довести у везу са идејом да мисли описују и представљају свет на начин који ће олакшати наше деловање у њему. Наше представе упућују на наш однос према стварима и ситуацијама који утиче на наше понашање.

да наш ум мора имати одређена теоријска знања која мобилишу категоризацију. Наиме, она није само механизам поређења већ процес у коме учествује наше познавање света и односа међу његовим ентитетима који се не могу свести на перцепцију.

Следеће питање односи се на тип менталног процеса који нам омогућава да објекат А сврстамо под неки концепт (Панаћо, 2011: 39). Да ли се он заснива само на уочавању сличности или га везујемо и за каузалност, односно сврху (финалност). Рецимо најпре да се сличност може односити само на конкретне објекте које можемо повезати са визуелном репрезентацијом, а не и на апстрактне ентитете или категорије које је створио наш ум (попут *биљке* или *животиње*, као припадника две класе живих бића³). Па чак и код конкретних објеката сличност може довести до погрешних закључака⁴. Што се каузалности тиче, њени поборници полазе од идеје да одређена ствар потпада под одређени концепт, јер се он психолошки активира при њеном појављивању (ради се о несвесном механизму асоцијација и реакција на објекте условљене навикама). Међутим, овде се јавља емпиријски проблем: могуће су грешке у смислу да одређени концепт може бити активиран у присуству објеката који не потпадају под њега, односно да одређени представници датог концепта у нечијој свести не активирају његово постојање⁵. То указује да ствари саме по себи не могу у нама индуковати концепте који априори постоје, већ да их ипак ми изграђујемо кроз искуство и учење.

Најзад, по такозваном телеосемантичком приступу концепти испољавају функције ствари и само они ентитети које их врше могу бити сврстани у њих - одлике ентитета имају, дакле мањи значај од улога које они имају у нашим животима (нешто што по свему подсећа на оловку а не оставља траг на папиру не може се сматрати оловком). Овај приступ је посебно значајан у разврставању сличних ствари и бића. Додајмо ипак да све три теорије тешко примењују на апстрактне појмове, који немају физичке манифестације путем којих се може извршити генерализација и чије функције није лако дефинисати.

Остаје нам да кажемо да се у савременим когнитивним наукама сматра да се неки концепти усвајају искуствено – природним путем⁶ и служе да одређују наше односе према спољном свету, док се други никако не могу формирати без језика. Они се уче преко значења речи; наиме сусрећући се са њиховом употребом у различитим исказима говорник једног језика у себи ствара идеју о ономе што они представљају, идеју која може бити неодређена и недовољно прецизна, али ипак не утиче на саму екстензију тих лексичких концепата, која је конвенционално дата.

3 Слона и муву не можемо подвести под концепт животиње на основу сличности.

4 На пример, којот може бити сличнији псима с којима смо се сусретали, него буддог, тако да су потребна друга знања да их правилно категоризујемо.

5 То значи да каузалност као иницијатор јављања концепта ипак проистиче из нашег сусретања са сличним ентитетима (иако временом ми престајемо да их поредимо и аутоматски реагујемо на њих као на представнике одређене класе) али та реакција може изостати ако се сусретнемо са примерком који се знатно разликује од оних који у нама буде одређени концепт или је може изазвати нешто што нас асоцира на њих, а припада некој другој категорији.

6 Утврђено је постојање концепата код неких животиња и код беба које још нису усвојиле језик (Ашић, 2014). Па, ипак они се код људских бића даље развијају захваљујући интелектуалном и лингвистичком развоју.

Дакле, с једне стране имамо индивидуалне представе о значењу речи, а с друге оне су строго дефинисане у једном језичком систему, без чега комуникација не би била могућа. Из овога проистиче да разоткривање и тумачење значења неких речи из контекста (ово се посебно односи на научне термине и сложене апстрактне појмове) јесте механизам за стварање одређених концепата што је у супротности са традиционалистичким ставом да човек мора имати непосредан однос са референтом да би створио представу о њему.

Рецимо најзад да поред референцијалне функције концепти имају и инференцијалну која се односи на његове релације са другим концептима у систему и помаже нам да га боље разумемо и да у различитим пропозицијама указујемо на његове различите аспекте.

КОНЦЕПТИ КОД ФЛОРЕНСКОГ

Покушајмо сада да утврдимо и објаснимо како Флоренски дефинише концепте.

У својој књизи он се бави појмом симбола који изједначава са појмом представе, односно концепта. Он истиче да би симбол престао да буде симбол и постао у нашој свести обична и самостална реалност, потпуно неповезана са оним што симболише, када би предмет описивања стварности био једино сама та стварност. Наиме, по Флоренском речи не служе да директно упућују на делове стварности (које заправо изван нашег мишљења и не постоје), већ на наше представе о њима. За њега су, дакле концепти менталне репрезентације које одражавају нашу категоризацију света. Видећемо касније да се она врши кроз усвајање и употребу језика.

Он потом поставља суштинско филозофско питање : „Како може представа да се не претвара у предмет трансцендентан опису, већ да буде његово оруђе, иманентно знању?“ (Флоренски 2018: 25) Наиме, теоријски је могуће да наша тумачења елемената стварности обухвате и оно што је за нас несазнатљиво, оно што се може само наслутити, о чему се може само спекулисати, што се односи на аспекте који се рационално и емпиријски не могу искусити. У том смислу концепти би били наш мисаони покушај да досегнемо суштину универзума.

Али Флоренски упозорава да да би нам представе служиле за логичко расуђивање оне не смеју да се односе на онострано. У том смислу концепти не припадају метафизичком погледу на свет већ одговарају стварном и утилитарном виђењу ствари око нас (могли бисмо их сматрати психолошким ентитетима а не апстрактним објектима). Рекло би се да је њихова функција телеолошка, они нам помажу да се сналазимо у стварности тако што ћемо је анализирати.

Даље, аутор истиче једнородност описа и представа, јер ако је опис представа или систем представа и сама представа почива на описивању. Описивање би се овде могло разумети као додељивање одређених карактеристика ентитетима на основу којих их разликујемо од других. Из овога следи да за Флоренског концепти имају комплексну структуру – представљају системе одлика које наш ум запажа анализирајући објекте. Ти описи се могу тицати и њихове функције (запазимо везу са телеосемантичким приступом) Савремени когнитивистички приступи (Децендоф, 1983) сматрају да су концепти структурирани тако што се од простијих

и очигледниїх, (коїи су махом урођени примитиви), граде сложениїи, што истовремено погодује економичности и креативности.

Али Флоренски ствари другачије поставља. За њега се наша представа о неком објекту не заснива на комбинацији једноставних, базичних елемената, већ у себи садржи више нивоа познавања датог објекта, чиме доказује с колико пажње и интересовања му приступамо. Тако аутор каже: „Основне представе, које расподељују основне линије тог сликања речима, састоје од другостепених представа, ове опет од представа, и тако даље.“ (Флоренски, 1998: 245). Ово би значило да основне представе у себи крију елементе дубљег разумевања и бољег познавања ентитета. Оне се разоткривају уколико га желимо представити у његовој јединствености и када га желимо у потпуности анализирати. Међутим, сложеност појма не мора увек доћи до изражаја, као у случају апстраховања различитих појединости и детаља нашег запажања, које има за циљ дефинисање његових примарних особина, да бисмо га сврстали под одређену категорију заједно са ентитетима коїи деле исте опште одлике.

Дакле, код Флоренског нема потребе за когнитивним примитивима – човек не ствара концепте тако што комбинује значењски просте елементе и не мора да улаже напор да би разумео сложеност апстрактних феномена. Њему је Бог дао да директном спознајом путем речи разуме и комплексне појмове а може да их представља у свој њиховој сложености или као поједностављене схеме.

А у онтолошком смислу да би се нека ментална конструкција могла сматрати концептом она мора бити довољно сложена да би имала когнитивно дистинктивну функцију, али та сложеност мора бити сачињена од дефиниторних и факултативних карактеристика: прве омогућавају његово обухватање наизглед различитих ентитета и његову различитост од других концепата, а друге да будемо свесни свих његових манифестација – мноштва облика у којима се појављује. Управо на то Флоренски мисли кад говори о првостепеним, другостепеним и даљим представама.

Истакли бисмо овде да Флоренски не само што изједначава речи и концепте, већ сматра да захваљујући речима ми стварамо концепте. Без њих ми не бисмо могли да обликујемо неиздиференцирану материју стварности – она изван наших представа и не постоји као систем предмета и појава (овде видимо везу са сосировском идејом да Језик није номенклатура (Сосир, 1920). У том смислу је његов став феноменолошки. Додајмо такође да за њега не постоје искуствени (нелексички) појмови, будући да су речи те које указују на карактеристике, јединствености и сличности ствари до чега се не може доћи само посматрањем.

Сада ваља протумачити идеју да су речи, по аутору, уметничка дела. Ово значи да свака реч за поједначног говорника на посебан начин осликава стварност, односно да постојање различитих речи у људском језику које имају исту денотацију (а различиту конотацију и интерпретацију), показује да је људски ум способан да на различите начине сагледава појаве и објекте. Ово говори у прилог томе да човек као мислеће биће није потпуно ограничен семантичким јединицама и односима свог језика.

Он сматра да је потребно рашчланили значење речи (које је плод наслеђеног и стеченог искуства) при сваком њеном појављивању код различитих говорника да би се дошло како до индивидуалног тако и до колективног конципирања стварности. Паралела са уметничким делима је очигледна: као што свака слика представља

уметникову визију неког предмета (или догађаја), која се међутим да би била препознатљива мора ослањати и на општеприхваћене представе, тако и речи имају и печат индивидуалног разумевања и осећања света али и основно значење заједничко свим говорницима. Из овога се може закључити да за Флоренског лексички концепти дају окоснице структурирања света, али да њихов могући облик није једном заувек задат и зацртан учењем речи. Свака индивидуа поред општег значења лексема које је предуслов комуникације поседује и лично виђење именованог ентитета, што доводи до варијабилности или чак плурализма концепата⁷.

Ипак, Флоренски има посебну визију симбола која се пре свега тиче њиховог односа према оном на шта упућују. На једном месту (197) он каже да је симбол биће које је веће од самог себе. Он открива нешто што он сам није, што је веће од њега, и он носи у себи ту вреднију суштину која се објављује кроз њега. Јасно је да овде философ мисли на речи које као акустичке представе служе да означе стварност која је друкчија од њих самих. Међутим, оно по чему се он разликује од оснивача структурализма је његова идеја да речи- симболи не служе да именују појмове - продукте наше мисаоне делатности, већ да помоћу речи ми до појмова долазимо. Функција симбола да представи и растумачи баш одређени елемент стварности наводи аутора на идеју да међу њима постоји узрочна зависност. Дакле, по Флоренском стварима и појавама нису случајно дата одређена имена, постоји одређена логичка веза између означитеља и означеног. Оваквим ставом он се сврстава у ред натуралиста. Али она је, како истиче аутор, далеко од баналне ономотопејске везе између звука и представе. Са данашње тачке гледишта овде бисмо се морали вратити у далеку прошлост, у онај моменат еволуције језика који називамо прото-језик (Ашић, 2014), и у коме су конституисане везе између звука и значења. Али оно и дан-данас остаје недовољно разјашњено и не пружа нам јасан увид у начине на које је прачовек давао називе.

Флоренски ту даје објашњење које потиче од његових теолошких уверења – везу између означеног и означитеља која нам данас није очигледна ваља откривати кроз равну духовности и до ње се долази медитацијом. Он верује да је древна општечовечанска мисао увиђала везу између спољашње форме и унутрашњег садржаја која је по својој природи божанска. Он процес давања имена не види као ствар конвенције и друштвеног договора, већ као увиђање унапред Божијом вољом задате унутрашње обавезне везе између акустичке форме и значења. Ново име није случајно симбол одређене представе, јер оно нам омогућава да је што боље спознамо, и то не само интелектуално и свесно, већ и уживљавањем у симбол, путем духовне медитације у којој спознајемо улогу гласова у креирању значења (125). Философ тврди да, што је наш духовни живот проницљивији јасније ће нам се разоткрити изворна веза имена са именованим предметом. Потрага за њом један од начина спиритуалног уздизања јер нам омогућава да свет схватимо на вишем нивоу од рационалног. Симбол стога није само веза са елементима стварности већ и са божанском мисли и језиком као њеном манифестацијом.

Погледајмо сада како се у савременој науци могу тумачити ове идеје руског мислиоца.

7 Као модерну верзију овог става види Лоренсе и Марголис 1988

Модерне когнитивистичке теорије полазе од хипотезе да су сви нивои језичке структуре мотивисани, па самим тим и облик речи мора бити мотивисан њеним значењем (види Ковалевски, 2015). Ово се пре свега огледа у чињеници да су све полиморфемске лексеме мотивисане јер из њихових делова разумевамо њихово значење. Такође постоји и симболика самих гласова који асоцирају на одређене радње и идеје, и то не само захваљујући томе што неке речи имитирају звукове које представљају већ и захваљујући далеко сложенијој синестетичкој повезаности (види Растал, 2021), где се акустичке одлике везују за искуства која припадају другим чулима (на пример вида, мириса, укуса и додира). Ипак, наука до данас није успела да прецизније повеже облик речи и оно на шта се она односи. Вез обзира да ли верујемо да та веза потиче од Бога или од одлика нашег ума, свакако остаје да се даље истраже разлози због којих се одређена значења представљају одређеним фонетским структурама, јер оне свакако доприносе да се речи брже и лакше усвајају и да у нама производе ефекте који употпуњавају њихову интерпретацију. Будућност ће засигурно утврдити још неке законитости које стоје иза процеса именовања а које морају бити везане за еволуцију Језика.

Додајмо овде да се мотивисаност не тиче само форме и садржаја већ и међусобних односа међу појмовима. Подсетимо се да и теорија појмовне метафоре (Лејкоф и Џонсон, 1980) почива на идеји о сличностима и везама између концепата захваљујући којима нам једни (перцептуално доступни) помажу да појмимо друге (апстрактније). Ово значи да апстрактни појмови настају применом нашег физичког искуства на интелектуално и емоционално, те да је њихово именовање резултат наше интерпретације оног што припада нематеријалном аспекту стварности.

Ово наводи на помисао да идеју Флоренског о вези између означитеља и означеног треба схватити у ширем смислу. Он је засигурно уочио, свестан семантичке сложености симбола, да се путем једног означитеља (једне речи) могу представити ентитети који су међусобно у појмовној вези, (која дакле никако није арбитарна) и има функцију да нам омогући разумевање једних путем других захваљујући метафори.

Важно је схватити да је Језик за Флоренског основно и најмоћније оруђе мишљења не само зато што је човеку подарио речи на основу којих он изграђује своју слику стварности и ставове о њој, већ и зато што је динамичан, што му пружа прилику да значења проширује и мења. Речи не именују само оног постојеће и познато, већ служе и да изразе и дефинишу наша нова открића и сазнања. Оне упућују на нове, усавршене концепте и сведоче о помацима у нашем мишљењу, који нас приближавају бити стварности. Она је по Флоренском божанска али је можемо тумачити и са друге позиције – као скуп основних физичких и логичких законитости у које треба проникнути.

Иначе, философ тврди да математички симболи, којима се служимо да представимо те законитости и њихове елементе, немају предност над речима, јер они само означавају скраћене облике релација, функција и ентитета до којих се дошло путем језичког спекулација. Он каже: „Нема такве формуле које не би могла бити описане речима“ (Флоренски, 1998: 156). Занимљиво је да, иако по основном образовању инжењер, овај мислилац не прихвата постојање нејезичког, математичког мишљења. Све што је замисливо, то је и изрециво. Овакав став свакако је у складу

са његовом теолошком вокацијом по којој је Језик највећи Божији дар, кроз који нам Творац обзнањује своје стварање Света и његово устројство. Од Језика потиче и у њему се развија и концентрише све наше знање. Кроз значења и релације одређена Језиком може се сагледати како је Бог одредио функционисање човековог интелектуалног бића и како он долази до научних хипотеза и теорија.

О ЗНАЧЕЊУ РЕЧИ

Савремена лингвистика разликује две теорије о значењу речи (Стандфродова енциклопедија филозофије, 2021): прва је семантичка и испитује које врсте информација које одређују значење су енциклопедирани у речима природних језика – она трага за семантички релевантним елементима у структури речи који доприносе њеном општем значењу. Друга је практично-утемељивачка и њу пре свега занимају фактори захваљујући којима речи имају одређена семантичка обележја за њихове кориснике, односно на којим релевантним особинама и функцијама објекта се заснивају његове представе. Уз то, она значење посматра у ширем друштвеном контексту и испитује услове под којима речи изазивају одређене асоцијације и имају одређени значај у нашој перцепцији стварности. Јасно је да друга теорија полази од претпоставке да се значења речи мењају кроз време и да указују на промене које настају у концептуализацији света.

Важно питање које се тиче значења речи без обзира на одабрану теорију јесте који аспекти нашег менталног живота учествују у њиховом формирању. Они се не морају односити само на нашу способност да уочавамо сличности и разлике међу стварима већ и на наш психолошки однос према њима и на ефекте које желимо да створимо њиховом употребом.

Погледајмо сада како Флоренски посматра ову проблематику. Значења речи нису само код сваког говорника индивидуално обојена (уочимо везу са психологизмом и хипотезом да речи треба објашњавати менталистички⁸, (Чомски 2002) већ се непрекидно мењају у зависности од ко(н)текста у којем су изговорене. Овде се не ради само о полисемичности већ и о динамичности семантичког потенцијала који се у сваком говорном чину друкчије испољава.

Управо ово Флоренски жели да поручи када, позивајући се на Хумболта, за језик каже (61) да је непрестано понављање деловања духа на јасно артикулисани звук са циљем да се претвори у израз мисли. Ово значи да је говорење креативан чин и то не само у синтаксичком смислу (где сваки пут полазећи од правила комбинујемо различите јединице), већ и у семантичком смислу, јер наш ум у сваком појављивању једне речи донекле другачије представља њеног денотата. Из овога произилази да пуно значење реч добија једино у говору. Он додаје да реч добија отисак од целог говора, али различитог степена густоће, подразумевајући да различити његови сегменти у већој или мањој мери спецификују њено значење. Наиме, очигледно је да неке речи директно модификују значење других али и да дух дискурса у коме се налази реч утиче на нијансе њене интерпретације.

8 Дакле речи се не односе на стварност саму по себи, која је изван нашег домаћаја, већ на објекте сазнања који су део наше свести и продукт нашег сложеног психолошког живота

Флоренски је, чини се, прилично радикалан кад каже да ниједна појединачна реч не постоји самостално: он одбија да дефинише значење лексема (онако као што је представљено у „усамљености речника“) које има своју екстензију. Његов став би се дакле, могао поредити са модерним интерналистичким правцем у семантици који у значењу не види скупове ентитета на које се оно односи, већ инструкције за стварање општих концепата који ће тек у одређеном контексту добити прецизну форму. Управо од тога он полази кад каже да је реч само чвориште оних процеса који је чине: она је у семантичком смислу непрекидно у настајању, сваки пут изражавајући неки нови смисао, а процесе треба разумети као њене интеракције са другим јединицама у којима добија прецизно значење и као говорничково настојање да њеном специфичном употребом оствари неку намеру, да изазове реакцију саговорника. С тим у вези Флоренски спомиње крајњи пример те измењивости смисла појединачне речи, а то је иронична или саркастична употреба речи. Јасно је да он овде уводи елементе прагматике и показује колико је препознавање комуникативне интенције говорника битно за разумевање.

На другом месту он пак тврди: „Реч је инваријантна, али та инваријантност је словесно неизрецива“ (Флоренски 2018: 197). Тиме он жели да каже да без сумње постоје неки заједнички елементи који се протежу кроз различите употребе речи, али да су они потиснути у говору, да нису као такви очигледни, да говорник сваки пут осећа да изнова ствара специфично значење речи концентришући се искључиво на одређене аспекте предмета који разматра, а који су у вези са оним што жели да пренесе. Он је притом несвестан њене основне семантичке структуре која постоји негде скривена у његовом уму (на коју се ослања кад ствара своју представу, а без које реч не би ни могла да врши комуникативну функцију), баш као што су (додајмо!) генеративистичка правила за формирање исправних реченица интуитивне природе и нису део експлицитног људског знања о матерњем језику.

Из свега наведеног може се закључити да идеја о вишезначности, односно семантичкој неодређености лексема, коју је заступао Флоренски представља сасвим ново становиште у лингвистици до кога ће тек крајем двадесетог века доћи савремени семантичари, попут Пустејовског који у свом *Генеративном лексикону* (1995) објашњава на које начине долази до спецификације значења речи у контексту и описује механизме путем којих једна лексема утиче на интерпретацију друге. Ипак код руског филозофа вишезначност је, као што смо видели, далеко шири појам и не односи се само на контекстуалну семантичку варијабилност, већ и на чињеницу да сваки говорник значење лексеме донекле мења у складу са својим виђењем стварности као и да у говорном чину долазе до израза посебне конотације речи а каткада и врло специфичне употребе.

Истакли бисмо да Флоренски не своди функцију речи на формирање и изражавање појмова. Он такође реч посматра као тачку деловања делатности мисли која чини реченицу, чиме указује на то да је она неопходни елемент која подржава мисао без чега би она била неодређена импресија. Она ретко служи само да означи неки ентитет не би ли усмерила саговорничкову пажњу на њега, већ да у комбинацији са другим речима са којима успоставља синтаксичко-семантичке релације формира судове којима се, као што се сматра у формалној семантици, могу приписати

истинитосне вредности. Њима се преноси сва сложеност наше визије стварности која почива на репрезентацији стварних и могућих ситуација које описују односе у које могу ступити њени елементи оличени у нашим концептима а које су онтолошки засноване на постојању догађаја и својстава (квалитета).

Управо стога Флоренски тврди да саму реченицу одређују речи из којих је састављена и изван речи она не постоји (Флоренски, 1998: 121/122). Из овога произилази да се реченице у нашем уму анализирају (односно производе) на основу значења елемената који их чине и њихових међусобних односа, а не као недељиве целине које су похрањене у нашој меморији. Напоменимо да се језичка креативност заснива не само на варијабилности значења речи већ и на могућности њиховог неограниченог комбиновања у оригиналне структуре. Ова идеја ће, потпуно независно од руског мислиоца, у другој половини двадесетог века бити названа „принцип композиционалности“ и сматра се основним полазиштем савремене пропозиционалне семантике.

Флоренски се у својој књизи дотиче и синтаксе и разматра могућност промене категорије речи. Он лаконски изриче да врсте речи зависе од врсте реченица и обрнуто. У првом случају аутор мисли на конверзију, наиме врста речи одређује се у зависности од улоге коју она има у реченици или синтагми (ово се нарочито односи на језике који немају развијену флексију). А то што реченице зависе од врста речи, у вези је са синтаксичким функцијама субординисаних реченица: тако оне могу имати улогу субјекта, објекта, атрибута, прилошке одредбе, што одговора прототипичним функцијама одређених врста речи (именица, придева, прилога).

Размотримо сада на шта философ мисли кад каже да реч треба посматрати као реченицу савијену у клупко, а реченицу као слободно развијену реч. Када се изговори једна реч у чину комуникације она наводи саговорника да инферира друге речи с којима ова чини мисаону целину. С друге стране реченица се може посматрати као предикација коју приписујемо једном појму, то јест као мисао (или сплет асоцијација) која настаје полазећи од њега.

Флоренски стога закључује да свака реч може бити самостална реченица и обрнуто, свака реченица може се претворити у једну сложену реч, додавањем члана.

Овим Флоренски жели да објасни да у комуникацији не постоји разлика између каноничке реченице (са типичном субјекатско-предикатском структуром) и граматички непотпуног израза. Реч у прагматичком смислу може бити целовити исказ, она представља облик у коме није све експлицитно саопштено, али из кога се може инферирати релевантна информација. Дакле, она представља пунозначну поруку и не служи да денотира већ да изрази мисао. А реченица испред које је стављен члан престаје да буде пропозиција која има истинитосну вредност и односи се на сложени појам о коме се говори, коме се приписује одређена карактеристика или који представља аргумент глагола.

Истакли бисмо такође да још једну везу семантичке теорије Флоренског са модерним приступима науци о језику. Став који он заступа је у складу са Монтегјуовом позицијом (представљеном у Довти, 1980), да свака реч повлачи са собом инференце које зависе од нашег знања о свету, искуства и контекста употребе, а које такође обухватају и њене односе са другим речима у систему. Модерна лингвистика

никад не посматра језички израз као значењски, скамењени облик, већ увек као основ за многобројне интерпретације. Да није тако Језик би имао потребу за далеко већим бројем лексема и био крајње неоптималан и нефункционалан. То би не само оптеретило нашу меморију, већ би било у нескладу с природом наше комуникације која није високо експлицитна и подразумева да саговорник препозна говорникове интенције и сам доноси закључке о специфичним значењима која говорник жели да му саопшти (Мешлер, 2020).

Ние тешко закључити да Флоренски никада не разматра референцијалну природу речи, односно услове под којима се нешто може назвати неким именом: њега као филозофа пре свега занима сложеност семантике лексема, мисаони процеси који доводе до ње, и њена контекстуална варијабилност, док проблем именовања оставља по страни. Видећемо ипак касније да се подразумева да денотати морају имати опште, заједничке карактеристике које омогућавају постојање и опстајање Језика као система за комуникацију. Овим он у фрегеовском маниру раздваја денотацију од смисла речи, који је дубоко индивидуалан и показује на који се начин се сагледава одређени предмет или појава.

Вратимо се још једном феномену варијабилности значења речи код Флоренског. Она се сагледава на два начина: то је најпре, као што смо већ видели, њена зависност од ко(н)текста у коме се налази као и њена индивидуална интерпретација – све ово се дешава на синхронијском плану. Међутим варијабилност постоји и на дијахронијском нивоу, где заиста долази до значајних семантичких промена. Притом он мање мисли на сужавање или проширивање значења речи које се односе на физичке објекте, што је класична тема историјске семантике, а више на то како еволуира наше разумевање нематеријаних феномена.

Флоренски каже да је право место за разноврсност значења управо у апстрактним појмовима. Ово се пре свега односи на начине на које их употребљавају мислиоци. Он објашњава да сваки писац нехотице нешто додаје или преиначује зато што не може, а да не дотакне језик својом индивидуалношћу. Оригиналнo изражавање захтева нове употребе речи које проширују наше визије и изоштравају наше односе према феноменима. Ово може остати карактеристика једног идиома, али може изазвати трајне промене у значењу апстрактних речи, које изражавају један нови поглед на свет. Ту долази до утицаја индивидуалних, синхронијских процеса на дијахронијски. Тако су писци главни покретачи семантичких промена, оних израза којима човек изражава елементе свог друштвеног, духовног, емотивног и интелектуалног живота.

Ипак постоје речи у којима се укида уметничка слобода говорника. Флоренски притом мисли на термине и бави се начином на који настају. У терминима се строго ограничава значењска варијабилност речи.

За њега је термин граница којом се мишљење самоодређује, а стога и само-разумева (Флоренски, 1998: 140). Овим он подразумева да су термини показатељи општег начина резонувања и да увид у њихово значење открива како долазимо до сазнања у науци.

Флоренски се пита како се заправо формирање термина приближава лингвистички познатом саставу и расту обичне речи. Они се усвајају само лексички,

кроз дефиниције, без икаквог улива личног искуства Код термина се губи индивидуално и варијабилно и зарад једнозначности спутава се игра духа. Они не смеју изражавати лично виђење говорника јер се користе у језику науке који не сме бити двосмислен и неодређен и служе да преносе општеприхваћене закључке, а не појединачне импресије. Они као стубови (ми бисмо рекли тренутних⁹), научних парадигми не подлежу преиспитивању и релативизацији и показују како се научни дискурс разликује од обичне комуникације; његов циљ је објашњавање идеја до којих се спекулативно и експериментално дошло, а не преношење индивидуалних запажања и описа појава. Запазимо овде да философија и књижевност допуштају далеко већу индивидуалност – оне су ослобођене централне догме и пружају прилику да се сучељавају различита мишљења и тумачења, што се огледа у вишезначности израза којима се служе.

Флоренски се у својој књизи дотиче и неологизама. Док он уметнику допушта да проширује и мења значење речи, он сматра да човек није у стању да сам створи нову форму. Овакав став потиче из теолошког уверења да Језик долази од Бога, да је унапред створен и да људско биће може само са мање или више умешности да га користи и проникне у његову суштину. Тако он тврди да неологизми преегзистирају у ризници језика, део су колективног несвесног и нису измишљени већ срећно нађени. Откривају их песници, који су стању да дубље продру у првобитну језичку масу и који осећају потребу за новим-старим изразом који сведочи да се дошло до неког новог појма. Али пошто припадају оном што је свима од Творца дато и пошто треба да добију своје место у комуникацији, Флоренски их сматра свенародним језичким стварањем. За њега они представљају потнецијални улог у ризницу језика, његово семантичко обогаћење. Наиме, неологизам ће, ако је успешан (што зависи од песниковог дара да препозна одговарајући облик за неко до сада неисказано специфично значење и од даље опште потребе да се то значење изражава), ући у општу употребу.

Зауставимо се овде на тренутак на конструкцији „првобитна језичка маса“: она нам открива да Флоренски сматра да човек није пасиван корисник Језика коју му је поклоњен. Напротив, њему је Језик дат као могућност коју он треба да оваплоти и развије кроз своју мисаону делатност. Речи првобитно постоје као форме чији садржај треба развијати и које треба комбиновати у мисли – реченице.

Флоренски има врло оптимистички поглед на интелектуални развој човечанства који се пре свега огледа у семантичкој еволуцији речи. Појмови на које се оне одnose указују на наше све дубље и јасније познавање стварности и нашу способност да је боље философски анализирамо. Али напредак се огледа и у могућности разноврсних спајања мисли која се никада не може исцрпети. Овде се он са нивоа речи измешта на ниво пропозиција и указује не само на различите логичке односе који се могу јавити међу њима, већ и на производе интерференције различитих садржаја – нове хипотезе које померају наша схватања. Садржај Језика по њему је бескрајан, он је и предмет и оруђе мишљења и у њему и кроз њега непрекидно откривамо нове елементе сазнања и нове начине да до сазнања дођемо. Као што смо већ нагласили носици тих промена су они који се Језиком баве, који га у свом стваралаштву

9 Наука се развија па и појмови којима она оперише доживљавају трансформацију.

продубљују и усавршавају. Али, Флоренски напомиње да њихов идиом не може настати у изолацији и независно од других и утицаја које он прима кроз комуникацију.

Иако он сматра да значења речи свакако јесу индивидуално обојена, не можемо их проучавати само пратећи делатност појединачног говорника, јер она трпе утицај културне средине у којој говорник стасава. С једне стране наше лично искуство утиче на стварање представе на коју се односи реч (а различите ситуације, као што смо већ објаснили, у којима се употребљава дата реч говоре о комплексности те представе, односно о различитим начинима на које се може посматрати једна ствар), а с друге, кроз интеракцију са нашим окружењем, ми додатно формирамо ту представу. А то окружење чине представници наше говорне заједнице, то јест нашег народа, који у значењу речи сабира своје историјско искуство и аутентичан однос према стварности који зависи од многобројних околности под којима се та заједница развија.

По Флоренском, индивидуалне употребе речи су у великој мери под утицајем средине.

Оне су повезане и испољавају неке заједничке карактеристике из којих се може схватити поимање света једног народа. Али да би се до тога дошло потребна је строга и озбиљна анализа његовог живог говора путем које ће се прецизно дефинисати специфичности по којима се његови концепти разликују од представника других култура.

Управо због тога Флоренски истиче (Флоренски, 1998: 205): „Зато можемо да тврдимо да у свакој речи постоји нешто неизрециво самим звуковима и да речи разних језика, које у целини, означавају исте појмове, нису прави синоними.“

Покушајмо да протумачимо ову мисао: спољашња форма речи - означитељ односи се само на општу представу, која је део универзалне матрице људске категоризације. Међутим, њоме се не исцрпљује све оно на шта мислимо кад изговоримо дату реч. Наиме, као што смо већ објаснили, реч носи собом сплет инференци и асоцијација потеклих од искуства једног народа везаних за појам који означава. Тај специфичан однос се не може пренети превођењем с једног језика на други чија су значења формирана на други начин.. Еквивалент једне речи у другом језику даје само упрошћену идеју о њеном значењу, лишену целокупног контекста у којем је оно настајало, док су конотације непреводиве¹⁰. Флоренски објашњава да то није зато што, као што тврди Хумболт, језик који као дете усвојимо једном за свагда одређује наше мишљење, већ управо обрнуто, зато што колективно искуство и анализе различитих појава и процеса доводе до промена у његовој значењској структури .

Иако појмове најпре стварамо путем речи, наша мисаона активност их непрекидно обогаћује и усложњава. Овај принцип важи како за индивидуални тако и за колективни развој Језика. Свака средина због својих потреба, на свој начин модификује значење речи и тиме доводи до значајних разлика у семантичкој структури које доводе до непотпуног разумевања говорника различитих језика. Међутим, за разлику од поборника Сапир-Ворфове хипотезе који ће се надовезати на Хумболта, руски мислилац не сматра да су неки Језици савршенији од других, то јест да

10 Ово асоцира на Сапир-Ворфову хипотезу о Језичком релативизму.

дају тачнији, интелигентнији и прецизнији увид у устројство Универзума. Он не даје примат западним културама, нити сматра да су припадници иједног народа ближи истинском познавању света.

О СПОЉАШЊОЈ И ДУБИНСКОЈ СТРУКТУРИ РЕЧИ

У тежњи да помири неодређеност значења речи и њену улогу у комуникацији Флоренски прави дистинкцију између спољашње и дубинске структуре речи (Флоренски, 1998: 143). Он објашњава да сама двострука структура речи одређује антонимичност њене функције. Реч истовремено представља и нераздељиво јединство (само као таква може бити постојани елемент језика јер је у стању да створи представу заједничку свим говорницима) и цео свет разноврсних унутрашњих односа.

Као нераздељиво јединство она има комуникативну улогу, а као сплет унутрашњих односа (који означавају мноштво компоненти њеног значења које се активирају или не у зависности од говорникове намере да говори о одређеном аспекту објекта као и од различитих индивидуалних представа објекта које упућују да је наша слика света релативна, а не апсолутна), она подстиче и храни мишљење.

Због те две своје функције она мора бити и постојана и променљива.

Он напомиње да се у свом приступу наслања на лингвистичку традицију у којој се одавно разликује спољашња и унутрашња семантичка форма речи: лингвистика разликује реч као факт језика која постоји пре мене и независно од мене (што је у складу са ставом Флоренског да оне омогућују основну концептуализацију), изван овог или оног случаја њене употребе, и реч као факт личног духовног живота.

Спољашња форма је онај непроменљиви, за све обавезни постојани састав, који држи целу реч и чини је разумљивом. Да нема тог тела, не би било ни речи као надиндивидуалне појаве и не бисмо учествовали у говору свог народа.

Индивидуална спољашња форма била би бесмислица која подрива саму структуру језика“ (144). Језик онда не би био сосировски конвенционални систем, већ неразумљиви идолект који би могао служити само за индивидуалну контемплаацију.

Али, спољашња форма покрива само комуникативни, а не и мисаони аспект Језика. Јер реч се без сумње наслеђује, али и модификује у сваком чину говорења. Говорник учећи речи постаје део комуникативне заједнице и њене категоризације стварности али му је остављена слобода да личним приступом коначно формира њено значење. Отуда потреба да се објасни унутрашња форма.

Она је по аутору непрестано настајућа, јер осликава нашу духовну активност. Она је отелотворење самог процеса мишљења. Када употребимо једну реч њено се значење прилагођава нашем актуелном сагледавању ствари о којој говоримо, као и стању нашег духа, нашим осећањима. Аутор дакле даје говорном чину велику моћ: он омогућава да захваљујући заједничким концептима саопштавамо информације о стању ствари, али и да пренесемо наша оригинална разумевања ствари и појава, као и наше психолошко стање. У том смилу разумети једну поруку не значи само схватити пропозицију коју она представља већ и учествовати у саговорниковом доживљају света, приближити се његовом бићу.

Вратимо се на кратко оном што чини спољашну семантичку форму речи, што је говорницима заједничко и размотримо га у светлу савремених когнитивистичких приступа.

Када говоримо о неминовном наслеђивању значења речи која омогућава комуникацију, намеће нам се идеја о каузалности као механизму путем кога везујемо једну реч за одређени ентитет (Еванс и Алтам, 1973). Поједностављено наша употреба једне речи да означи нешто проузрокована је њеном употребом коју смо прихватили од чланова наше језичке заједнице. тако, она постулира да употреба личних имена за познате појединце долази на основу навике успостављене кроз историју (ми најутуцајнијег старовековног филозофа науке називамо Аристотелом јер смо научили да су га наши претходници тако називали). У свакодневном животу људе с којима се сусрећемо називамо одређеним личним именима јер смо чули да их други употребљавају. Ово је свакако последица става да лична имена немају значења. Међутим за нас је релевантно што Каузална теорија ово примењује и на називе за врсте објеката, бића и супстанци које се не односе на јединственог референта већ на ентитете са заједничким карактеристикама : она тврди да их усвајамо не на основу увида у њихове карактеристике, већ меморишући референте за које је то име употребљено.

Наша способност да за нешто употребимо одређену реч заснива се на препознавању референта. На пример, да бисмо нешто назвали водом не морамо да познајемо њену структуру и особине, већ само користимо име које смо повезали са нечим с чиме смо се већ сусрели.

Дакле, ми не морамо бити упознати са природом неке ствари, не морамо бити у стању да је дефинишемо, да бисмо је везали за одређено устаљено име. Међутим, ту се наш однос према речи не зауставља: ми временом упознајемо карактеристике објекта за који користимо одређену лексему, стичемо сопствену представу о њему и тако стварамо значење.

Ако ову теорију упоредимо са оним о чему говори Флоренски, онда спољашња форма одговара употреби речи на основу узуса стеченог у говорној заједници, а унутрашња њеном даљем развоју у индивидуалној свести. Ипак код Флоренског спољашња форма није механизам именованја на основу препознавања референта, већ подстицај за стварање одређеног базичног концепта. Јер он верује да реч увек служи да формира наше обрасце мишљења, она не може бити усвојена као означитељ за ствари за које смо чули да је употребљена без увида у њихову природу, већ увек указује и на њихове заједничке особине. Захваљујући томе ми постајемо свесни зашто различите манифестације једног ентитета називамо истим именом.

Рецимо да савремени филозоф Реканати (2004) употребљава уместо „значења“ израз „семантички потенцијал“, кога дефинише као колекцију претходних употреба једне речи на основу којих, по принципу појмовне сличности, можемо објаснити нове, употребе дате речи код једног говорника. Ово значи да се, код њега, за разлику од теорије каузалности, употреба речи не може свести на пуко опонашање именованја већ да се оно мора засновати на стварању основне представе. Она чини основу за коришћење те речи за ентитете за које још није чуо да их је неко њоме назвао, али који одговарају тој основној представи. По томе је његова теорија ближа оном што налазимо код Флоренског него теорији каузалности.

ЈЕЗИК КАО СПАЈАЊЕ

Већ смо нагласили да спољашња форма језик чини отелотворењем свеошптер искуства, а унутрашња дубоко индивидуалним чином. Међутим, настављајући своје тумачење унутрашње језичке форме, Флоренски долази до закључка да она није у потпуности независна, нити се може свести на резултат концепције стварности појединачног говорника. Али ту се не ради само о интеракцији са другим говорницима о којој смо већ говорили у овом раду. Наиме он додаје да унутрашња форма не настаје сама по себи, већ се изграђује на историјској менталној маши. Овим он поручује да иако значење речи јесте лична и непоновљива ствар која се сваки пут на нови начин разоткрива, оно ипак почива на искуству предака. У том смислу говорити значи бити и самосвојан и бити део колективног несвесног. Наше представе ствари и појава стварају се на матрици која је усађена у наш ум, у ум наших сународника, па и целог човечанства.

Стога Флоренски истиче да је процес говора припајање говорника на индивидуалном саборном јединству. Ма колико се идиолекти разликовали, они не спречавају да Језик буде онај механизам који људе, чланове колектива држи на окупу. Јер у томе и јесте суштина Језика, он свакако служи размени искустава, сучељавању ставова, али првенствено успостављању психолошких и интелектуалних веза међу људима. Тиме се показује да су наши основни концептуални механизми идентични, иначе међусобно разумевање (па самим тим и заједнично делање) не би било могуће.

Метафорично Флоренски о томе говори када каже да комуницирајући, човек спаја енергију свог ума са енергијом општечовечанског ума. Он полази од онога што му је урођено, од категоризације стварности која је својствена људском роду и додаје му оно до чега је дошао личним размишљањем и критичким ставом.

Што се спољашње акустичке форме тиче, по Флоренском она није само физичке, материјалне природе. У том погледу он се слаже са де Сосиром. Чини је скелет фонема- наших представа о гласовима, које обликују морфем који их спаја са семемом – унутрашњом формом речи. Морфема настаје тако што се гласовна структура речи спаја са категоризацијом стварности, и тако добијамо првобитно, коренско значење, које представља појмове. Наставци служе да се та изворна номенклатура подведе под граматичке и логичке категорије. Оне показују да наш ум не посматра свет само као ниску појмова који се односе на нешто постојеће већ и да га анализира кроз њему својствене категорије (лице, простор, падеж, време, број, модус итд). Оне се односе на операције над појмовима, представљају њихове међусобне односе који упућују на различите улоге (нпр актант, пацијенс, модификатор, индикатор локализације), начине на које се ми односимо према садржајима пропозиција, њиховој темпоралној референци, припадање реалном или могућем, способност разликовања себе, саговорника и оног трећег, итд.

Те категорије указују на базичне принципе људског резоновања (које је детерминисано његовим положајем у Универзуму, ограниченим трајањем, дефинисањем себе, схватањем дискретности и континуираности итд), а оно му помаже да свет доживи као разумљив систем законитости, да у њему пронађе своје место и функционише на најоптималнији начин.

Не чуди стога што филозоф сматра да изван говора семема нема никакво самостално и довршено значење. Она је само заметак који слободно мења своју структуру и садржај и у непрекидним је асоцијативним односима са другим семемама (уочавамо везу са сосировском вредношћу знака у систему), она је, додаје „цео свет смисла“, способан да у различитим својим појавама изрази многобројне модусе нашег мишљења. Значење се, као што смо објаснили, сагледава као производ погледа на свет који је заснован на општем наталоженом искуству. Међутим, категорије које наш ум добија путем језика морају у њему бити искристалисане и обојене личном интерпретацијом. Тако настају идеје, које су еквиваленте индивидуалном значењу, дакле вишем степену разумевања која сажимају денотацију, конотацију али и функцију означеног у менталном свету говорника.

Подсетимо да је за Фрегеа значење „начин презентације референта“ који се огледа у речи која је за њега употребљена. Флоренски иде даље од тога, он и у свакој речи, захваљујући њеној вишезначности, види могућност да се референт на много начина представи. Указали смо, на почетку овог рада, да код њега речи служе да створе концепте. Али и даљем процесу мишљења и анализе који се јавља код сваког појединца у његовом многоструком односу према стварности, настаје идеја, која је виши ступањ сазнања од појма. Однос говорника према речима је дакле активан; оне су полазиште за дубље и потпуније разумевање ствари и појава, као и за исказивање различитих доживљаја њиховог постојања.

Флоренски у својој књизи покушава да реши још један проблем везан за семантичку неодређеност. Уколико речи сваки пут носе ново значење онда је, тврди аутор, цитирајући Хумболта, да је свако разумевање уједно и неразумеваше. Наиме, ако су идеје дубоко индивидуалне, како је могуће разрешити проблем између значајне разлике у виђењу стварности који би морао довести до погрешне интерпретације поруке?

У превазилажењу овог проблема Флоренски се удаљава од основних постулата лингвистике и психологије и окреће се теологији. Он тврди да би дошло до истинске комуникације размени путем речи мора претходити духовно спајање. То и јесте циљ људског постојања, међусобно спајање и спајање са Творцем. Тако се и долази како до свеопштег сазнања тако и до размене неизрецивих мисли и осећања. По апостолу Павлу постоје постоје неисказане суштине које се могу схватити само језиком вере и љубави. До њих се не долази рационалним путем, а преносе се подсвесно кроз дијалог душа које осећају једна другу. Постоји, каже Флоренски, унутрашње општење које је метафизички чин неизрецив језичким симболима. То значи да ми поруку најпре примамо изван њене форме, осећамо шта саговорник жели да нам саопшти, у савременој прагматици рекли бисмо да препознајемо и његову интенцију и жељу да делује на нас. Али истовремено, и ту Флоренски заступа оригиналан став, поред оног што се по хришћанском учењу може само наслутити и осетити, говорник преноси и обресе мисли сачињене од заједничких представа. Он верује у исконско разумевање људи који си сви начињени по истом обрасцу. Видели смо на почетку рада да Флоренски изједначава концепте и речи у смислу да нам потоње помажу да класификујемо и обликујемо стварност. Али, чини се да на вишем духовном нивоу представе губе своје лексичко обличје, бивају независне од Језика, и постају чиста ментална енергија која се може пренети.

Ипак на духовно општење надовезује се говорна порука: филозоф каже да у њој речи служе као надградња, ми бисмо рекли да је њихова улога управо да пренесу оно индивидуално, што не припада ризници општег поимања, оно што настаје у процесу личног доживљаја и схватања. Духовним општењем преносе се општи, заједнички концепти, док су за идеје потребне речи. Њиховим различитим тумачењима изоштрава се интелигенција. Можемо уочити њихову двоструку функцију: најпре у усвајању појмова, а после кроз њихово разумевање у различитим контекстима усложњавање мисаоних структура које их чине.

О МАГИЈИ РЕЧИ

Каква је магична функција смисла речи? У ком смислу оне делују на нашу свест и нашу психу и како нам омогућују да се изместимо из наше ограничене визије стварности.

Флоренски полази од чињенице да семема има сложу структуру, да се састоји из концентричних кругова који представљају завршетак духовног раста, којег доживљава цео народ. Говорник употебљавајући реч у себи сажима општенародно искуство које му помаже да створи значење које је плод не само његове перцепције већ и наслеђа које он интуитивно носи у себи. Он у говору има и металингвистички однос према Језику, који му разоткрива његову семантичку структуру. Тако постаје свестан свих елемената који су играли улогу у формирању значења. Неки од начина на који су његови преци анализирали свет превазилазе његове сазнајне способности али увид у њих хране његов ум.

То освешћивање мисаоног богатства традиције захтева највећу коцентрацију пажње јер захтева досезање до оног што није очигледно. Флоренски жели да нам поручи да именовање иако делује као просто повезивање ствари и речи, захтева огроман напор јер у њему учествују све фазе концептуализације објекта и односа које су претходне генерације имале према њему.

У говорнику тако извиру осећања и поимања за која је мислио да су му непозната. Он се тако спаја са духом својих предака и поново учествује у историјском формирању појмова. Али реч не делује само на његову мисао, он се користећи неке апстрактне појмове који се односе на друштво, историју, напредак, у њој сједињује са вољом народа и психолошки се приклања његовим циљевима. Речи не служе само да именују стварност већ (у неким случајевима) и посредно да је мењају, јер у нама буде стваралачку и борбену енергију и подстичу нас на делање. Тако он служећи се својим матерњим језиком наставља да ствара културу своје заједнице и да се ослања на њену етику и принципе.

Магија речи, дакле, по Флоренском, не служи да говорника споји са оностраним и чудесним, већ да у њему пробуди мудрост тако што ће му разоткрити сазнања која су се таложила кроз генерације. Тиме он надилази оквире свог живота и постаје филозоф коме је дата моћна основа за формирање идеја, у које ће унети своју оригиналост, а остати веран духовним стубовима своје цивилизације која је у великој мери формирала његов идентитет.

ЗАКЉУЧАК

Павле Флоренски у својој књизи разматра појаве и проблеме које су и дан-данас актуелни и лингвистици и когнитивним наукама. Његове анализе сведоче о дубоком познавању науке о језику и жеље да се проучи структура најсавршенијег система за комуникацију али и о настојању да се она споји са описом духовног развоја човека. Ипак он Језику не прилази само као теолог, већ разматрањем бројних семантичких питања доприноси бољем разумевању мисаоних процеса, и формирању значења речи што се може сматрати веома савременим приступом.

За њега је Језик основно средство мишљења и омогућује стварање представа и категоризацију стварности. Појмови нам се обзнањују кроз речи и тиме ступамо у везу са већ постојећим виђењем света проистеклим из историјског искуства, чиме се потврђујемо као део колектива. Али кроз индивидуалну употребу и тумачење речи сваки појединац развија и мултипликује њено значење које сведочи о томе да је говор дубоко креативан чин који пружа прилику да се искаже лично виђење и доживљај појава и ствари. Он се не заснива на репродукцији већ у сваком тренутку одражава непрекидну менталну активност.

Истовремено он показује да интерпретација речи зависи од ко(н)текста. то јест да једна лексема означава мноштво повезаних представа. Ово указује на нашу потребу да кроз различите исказе укажемо на различите аспекте појава и ствари, те да је наше тумачење стварности веома комплексно.

Духовно разумевање које претходи изговореном могуће је јер сваки ум почива на истим принципима датим од Бога, јер и сама основна значења дата Језиком нису људска творевина, већ постоје независно као делови свеопштег божијег знања. Стога се она могу одвојити од своје звуковне љуштуре, као душа од тела, и преносити као енергија.

Али, поновимо, човек том основном семантичком структуром Језика није мисаоно ограничен, јер ми индивидуални развој значења речи пружа прилику да кроз анализу формира сопствене представе и преиспитује своја разумевања свега што га окружује.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, 2008: Aristote, *De l'interpretation*, Paris, Vrin.
- Ашић 2014: Т. Ашић, *Наука о језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Де Сосир 1971: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot.
- Довти, 1980, D. Dowty, *Introduction to Montague Semantics*, London, Springer.
- Еванс и Алтам, 1973, G. Evans and J. E. J. Altham, „The Causal Theory of Names“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 47), pp. 187-225, Oxford University Press
- Кант, 2001, Kant, E, *Critique de la raison pure*, Paris, PUF.
- Ковалевски, 2015, H. Kowalewski, „Against arbitrariness: An alternative approach towards motivation of the sign, *Journal of Semiotics*.
- Лок, 2001: J. Locke, *Essai sur l'entendement humain*, Paris, Vrin.
- Лоренс и Марголис, 1999: S. Laurence & E. Margolis - In Eric Margolis & Stephen Laurence (eds.), „Concepts: Core Readings“ Cambridge. MIT Press. pp. 3-81.
- Мешлер 2020: J. Moeschler, *Pourquoi le langage?*, Paris: Armand Colin
- Панаћо 2011: С. Panaccio, *Qu est ce que c est qu nn concept?*, Vrin, Paris

- Пустејовски 1995: J. Pustejovsky, *The generative lexicon*, Cambridge, MA: Bradford Books/MIT Press.
- Реканати, 2004; F. Recanati. *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge. *Journal of Pragmatics* 38(7):
- Рош и Лојд (1978), E. Rosch and B. Lloyd, *Cognition and categorization*, Hillsdale, L. Erlbaum
- Смит и Медин, 1981), E. Smith and D. Medin, *Categories and concepts*, Harvard, CUP.
- Флоренски 2018: П. Флоренски, *Мисао и језик*, Београд: Логос. Н. К
- Фодор, 1988: J. Fodor. *Psychosemantics*, Cambridge, MIT Press
- Чомски 2002: N. Chomsky, *Language and Mind*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Џекендоф 1983: R. Jackendoff, *Semantics and cognition*, Cambridge, MA: MIT Press.

Tijana V. AŠIĆ

THE APPROACH OF PAVEL FLORENSKY TO THE FUNDAMENTAL
COGNITIVE AND LINGUISTIC CATEGORIES

SUMMARY

In this paper we try to discover how a Russian philosopher Pavel Florensky defines and analyses the nature of words, sentences and concepts in order to represent the mechanism of human thinking. He accentuates the relation between individual and collective experience that both participate in the creation of concepts. We show that in his view word semantics is dynamic phenomenon because its basic features are determined by general meanings that we acquire through Language but that we expand and modify them through our personal perception of reality. Florensky insists on the role of context in the interpretation of lexemes and states that this contributes to the economy and creativity of Language. We also explain the difference between what he calls spiritual and verbal communication. Finally, we compare the ideas of this philosopher with the findings of modern linguistic and cognitive theories and demonstrate to which extent they converge (and prove that he scientifically was ahead of his time) and to which extent they are specific and non-transparent, because they are marked by his theological approach to human beings and their most important gift – the faculty of language.

Key words: Pavel Florensky, words, sentence, mind, Theological approach, perception of reality